

## הרב יהודה זולדן, צדקות יהודה וישראל, שבי דרום תשע"ח, עמ' 330-356

### כ

## התאגדות מקצועית והכרזת שביתה

מבוא

- א. התאגדות מקצועית, ועדים וארגון עובדים
1. התאגדות והתארגנות - זכות וחובה מוסרית
2. מטרתה וייעודה של ההתאגדות המקצועית
3. המכנה המקצועי המשותף של ההתאגדות
4. אי קבלת החלטה וסיכום של הנהגת ההתאגדות

ב. חופש מהתאגדות

1. לא ניתן לחייב עובד להיות חבר בארגון או באיגוד מקצועי
  2. כשהעובדים הלא מאוגדים גורמים נזק לעובדים המאוגדים
  3. הנאה של עובדים לא מאוגדים מהישגי העובדים המאוגדים
- ג. הכרזת שביתה ע"י התאגדות מקצועית

1. הזכות לשבות
2. שביתה הפוגעת במעסיק ובמעגלים רחבים יותר
3. שביתה שגורמת הפסד כלכלי

סיכום

### מבוא

במדינת ישראל כמו בעולם הרחב, פועלים איגודים מקצועיים רבים, ולהם שמות שונים: התאחדות, איגוד, ארגון, הסתדרות, לשכת העובדים, ועוד. יש גם גוף על, שבו מאורגנים איגודי עובדים מסקטורים שונים - הסתדרות העובדים בארץ ישראל. עניינם של העובדים וזכויותיהם תופס מקום חשוב ומשמעותי בספרות המשפטית ובפסיקת בתי המשפט.<sup>1</sup>

בספרות ההלכה יש מאמרים ותשובות העוסקים ביכולתם ובסמכותם העקרונית של עובדים להתאגד, אך יש התמודדות מועטה עם שאלות שמאפיינות מציאות כלכלית - חברתית מודרנית. כגון: מהו המכנה המקצועי המשותף של ההתאגדות? האם ניתן לחייב עובד להיות חבר בארגון או באיגוד מקצועי? האם יש מקום לקיום כמה איגודים לאותו מקצוע? כיצד יש להתייחס לפגיעה של עובדים לא מאוגדים בעובדים המאוגדים, והאם עובדים לא מאוגדים רשאים ליהנות מהישגי העובדים המאוגדים, ועוד.

הדברים הבאים הם ניסיון להציב משנה הלכתית מסודרת למכלול הסוגיות הללו והצעה מעשית ע"פ ההלכה, להמתמודדות עם שאלות שונות הקשורות לעניין, במציאות החברתית - כלכלית במדינת ישראל.<sup>2</sup>

חלק ממאמר זה נכתב בשנת תשס"ח, במסגרת קבוצת מחקר של מכון "משפטי ארץ" עפרה.  
<sup>1</sup> ראה בספרה המקיף של פרופ' רות בן ישראל, "זכות היסוד לחופש ההתארגנות: ארגוני עובדים וארגוני מעבידים", דיני עבודה, האוניברסיטה הפתוחה (תשס"ב), כרך ג, חלקים ה-ו.

<sup>2</sup> על הבסיס ההלכתי ליכולתם של עובדים להתאגד, כתבו כמה מחברים: הרב משה פינדלינג, תחוקת העבודה, "זכות השביתה", ירושלים תש"ה, עמ' סא-סג; "זכויותיהן של הסתדרות הפועלים", ירושלים תש"ה, עמ' קיט-קכו; ד"ר שילם ורהפטיג, "זכות פועלים להתאגד וזכות השביתה", דיני עבודה במשפט העברי, ירושלים תשכ"ט, עמ' 984-952, "זכות פועלים להתאגד וזכות השביתה" - במשפט האנגלי והישראלי, שם, עמ' 1126-1136; הרב אורי דסברג, "שביתה עובדים ע"פ ההלכה" (סקירה ביבליוגרפית), תחומין, ה (תשמ"ה), עמ' 295-300; הרב אפרים קורנגוט, "ארגון עובדים", אור יחזקאל, פתח תקוה תשנ"ד, עמ' 138-144; הנ"ל, "תשלומים לעובד שאיננו שייך לאיגוד מקצועי", אור יחזקאל, פתח תקוה תשנ"ד, עמ' 171-177; הרב יצחק אושינסקי, "חופש השביתה בראי הפסיקה", אורחות משפט, ירושלים תשס"ב, עמ' קלז-קנ; הרב יעקב רוזנר, משפט הפועלים, אשדוד תשס"ג, עמ' קמג-קמח; מיכאל ויגודה, "בין זכויות חברתיות לחובות חברתיות במשפט העברי", בתוך: זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות בישראל (תשס"ד), עמ' 233-296; הרב נפתלי בר אילן, משטר ומדינה בישראל על פי התורה, ירושלים תשס"ז, "התאגדות", חלק ג, עמ' 1129-1137; "התאגדות מקצועית", שביתה", עמ' 1297-1302; בנימין בראון, "התאגדות מקצועית, זכות השביתה והתחדשות דיני העבודה ההלכתיים: אידאולוגיה בפסיקות הרבנים קוק, עוזיאל ופיינשטיין", בתוך: ההלכה - הקשרים רעיוניים

## א. התאגדות מקצועית, ועדים וארגון עובדים

### 1. התאגדות והתארגנות - זכות וחובה מוסרית

האדם באופיו ובמהותו מחפש את חברתם של הדומים לו, ומכאן הרצון להתאגד ולהתאחד על מנת להשיג הישגים על בסיס מכנה משותף רחב. הרא"ה ראה בזכותם וחובתם המוסרית של עובדים להתארגן ולהתאגד באיגוד מקצועי או מסחרי כצעד בתיקון העולם:

בארגון הפועל לשם שמירה והגנה על תנאי העבודה יש משום צדק ויושר ותיקון העולם...

הארגון של הפועלים הוא בכלל מאמר חז"ל: ש"רש"אין בני אומנות להסיע על קיצתן<sup>3</sup>.

לדבריו, התארגנות עובדים באיגוד מקצועי היא דבר נכון וצודק לתועלתם ולתועלת החברה כולה. תקנות חברתיות רבות הותקנו במהלך הדורות תחת הכותרת: "מפני תיקון העולם" היכולת לתקן ולקבוע סדרים והנהגות חדשות, נובעת מההכרה שהתנהלויות חברתיות וציבוריות משתנות מתקופה לתקופה מסיבות שונות ומגוונות, ויש צורך בייעול ושיפור, על מנת לאפשר אורחות חיים חברתיים וכלכליים בדרך הישרה והטובה ביותר. הרא"ה קוק הפנה למקור התקנה בתוספתא (בבא מציעא [ליברמן] יא, כג; בבא בתרא ח ע"ב):

ורש"אין בני העיר להתנות על המדות ועל השערים, ועל שכר פועלים, ולהסיע על קיצתן.

בני העיר יכולים לתקן תקנות בענייני שכר ומחירים, ולהטיל קנסות ועונשים על מי שעובר על תקנותיהם. סמכות דומה יש גם לבעלי אותו מקצוע בתחום שבו הם עוסקים. כך מסופר בהמשך הסוגיה (בבא בתרא ט ע"א):

הנהו טבחי<sup>4</sup> דעבדי עניינא בהדי הדדי, דכל מאן דעביד ביומא דחבריה נקרעוה למשכיה.

אזל חד מנייהו עבד ביומא דחבריה, קרעו למשכיה; אתו לקמיה דרבא, חייבינהו רבא

לשלומי. איתיביה רב ימר בר שלמיא לרבא: ולהסיע על קיצתם! לא אהדר ליה רבא.

ההשוואה בין סמכות בני העיר להעניש את העובר על תקנותיהם, לבין בעלי מקצוע שתיקנו תקנה הקובעת את התנהלותם וסדרי עבודתם, מלמדת על כך שאיגוד מקצועי יכול לקבוע נהלים ותקנות המחייבים את המאוגדים בו. כך אכן הסיק הרא"ש: "מכאן דכל בעלי אומנות יכולין להתנות ביניהם והם הנקראין בני העיר בענין מלאכה" (רא"ש, בבא בתרא א, לג).

את ההשוואה בין סמכותם של בני עיר לתקן תקנות ולאכוף אותן, לבין סמכותם של בעלי מקצוע הסביר הרשב"א (שו"ת הרשב"א חלק ד סי' קפה):

שכל חבורה שהם בני ענין אחד, הרי כעיר בפני עצמה.<sup>5</sup>

<sup>1</sup> ואידילוגיים גלויים וסמויים (עורך: אבינועם רוזנק), ירושלים תשע"ב, עמ' 187-217; הרב אורי סדן, "שביתת והתאגדות", דיני עבודה במדינת ישראל על פי ההלכה - כתר, י (תשע"ה), עמ' 383-404.

<sup>3</sup> הרא"ה קוק, אצל: הרב כתריאל פישל טכורש, "דיני השביתות לפי ההלכה", כתר אפרים, תל אביב תשכ"ז, עמ' רס. על תשובה זו של הרא"ה קוק, ראה: הרב יהודה שביב, "מצפון ומצפן: עניני לאום וחברה", הרבנות הראשית לישראל - שבעים שנה לייסודה, עמ' 507-505. בהזדמנויות אחרות, קבל הרא"ה קוק על כך ש"שומרי התורה לא נתנו את דעתם עד כה במידה מספקת להגנה על זכויות העובד, ולעוד כמה ענינים שבין אדם לחברו ומצב זה תובע תשובה ותיקון" (שבחי הראיה, עמ' רצד). וקרא לדאוג לזכויות העובדים: "עכשיו אנחנו צריכים להעלות מוסריות לדאוג בעד חיי העובדים, החומרי והמוסרי" (אגרות הראיה א, עמ' צח). ראה קריאתו לאגד את המורים הדתיים באיגוד מודרני מסודר (אגרות הראיה ב, עמ' נב).

<sup>4</sup> בדפוס, וכן בחלק מכתבי היד מופיע: "הנהו בי תרי טבחי". קשה לראות הסכמה בין שני טבחים כתקנה כללית של איגוד מקצועי. בחלק אחר של כתבי היד, וכן בחלק מהמפרשים הראשונים והאחרונים (ר"ף, יד רמה, רא"ש, הגהות הב"ח שם), הגרסה היא "הנהו טבחי". הרב יוסף קולון, שו"ת מהר"ק שורש קפא, תלה את הבדלי הגרסאות בשאלה האם סמכותם היא מכוח היותם כעין בית דין - "הנהו טבחי", או מכוח היותם שותפים, בשל הקניין ההדדי הנובע מההנאה שהם מקנים זה לזה.

<sup>5</sup> ראה גם: שו"ת הרשב"א, ה סי' קכו. עיקרון זה לפיו הסכמת חברים באיגוד מקצועי תוקפה כפסיקת בית דין עיר בפני עצמה, ועל בסיס הגמרא שיש לבני העיר סמכות מופיע אצל פוסקים רבים. נציין כמה מהם: תשובות חכמי

המכנה המשותף של בעלי מקצוע מקביל למכנה המשותף של בני עיר אחת. סמכותם לקבל החלטות על פי רוב ולכפות את ההחלטות על הרוב, היא כסמכות בית דין, כפי שהסביר הרב אברהם ישעיהו קרליץ, החזון איש:

ואפשר שזו תקנת חכמים... ליתן לאנשים בעלי אומנות אחת כח בית דין על בני אומנות שלהם, ותקנתם כתקנת בית דין, שעל פי תקנתם יכול אדם לזכות בשיעבוד נכסי חברו לפרוע מהם כפי תקנתם, ואין צריך קנין אחר, אלא תקנת בית דין עושה קנין.<sup>6</sup>  
 בכוחו של בית דין לחייב אדם בתשלום, בקנס, ולזכות את חברו בכך. החלטת בית הדין כמוה כקניין, ולהסכמת איגוד בעלי אותו מקצוע, יש סמכות דומה.

מעסיק איננו יכול למנוע מעובד או מקבוצת עובדים להתאגד, ולדרוש את שמגיע להם ע"פ דין וע"פ חוק ובהתאם לנוהג המקובל. גם עובדי קבלן או עובדי כוח אדם שמרגישים שתנאי עבודתם גרועים או משכורתם נמוכה רשאים להתאגד. הזכות הבסיסית של עובדים להתאגד, גוברת על כל הסכמה אישית אפילו אם נכתבה בחוזה עבודה, שלא להתאגד. גם אם עובד נאלץ לחתום ולהסכים שלא להתאגד על מנת להתקבל לעבודה, הוא לא חייב לציית לכך.<sup>7</sup> המעסיק איננו חייב להיכנע ולהסכים לדרישות ולתביעות של איגוד שאינן כלולות בחוק ועל פי דין, אך הוא איננו יכול להתנות עם הפועל שלא יהיה שותף לאיגוד. כך פסק הרב חיים דוד הלוי:

אם יש מנהג בצורת חוק, תקנה או נוהל מקובל וכדומה, שאין להעסיק פועלים בצורה בלתי מאורגנת, וכל מעסיק חייב לחתום על הסכם עבודה קולקטיבי שמעניק בטחון לעובדים, ברור שמנהג מבטל הלכה (ירושלמי בבא מציעא ז, א) וחייב בעל הבית להעסיק פועליו על בסיס מאורגן בלבד. אך אם אין חוק או תקנה או נוהל כנ"ל, הרי שמכח ההלכה זו בעל הבית להעסיק פועליו על יסוד חוזה אישי שבינו לבין כל עובד לחוד, ורשאי הוא לפטר כל פועל בהתאם לצרכי מפעלו, כשם שרשאי כל פועל לנטוש את מקום עבודתו בכל שעה שנראית לו, כמובן בכפיפות לחוזה שביניהם.<sup>8</sup>

המחויבות של עובד המאוגד באיגוד בעלי מקצוע מחייבת אותו לקבל את ההחלטות והתקנות שהם קבעו, כשסדר קבלת ההחלטות והתקנות היה תקין והתנהל על פי הנהלים שנקבעו. גם אם נראה לאותו עובד שההחלטות לא מוצדקות, מיותרות, מונעות משיקולים זרים ולא ענייניים, ונימוקים דומים, עליו לקיים את שקבעו ותיקנו.<sup>9</sup> לכמה איגודים מקצועיים יש בתי דין שמוסמכים לדון עובד שלא נהוג לפי התקנות, ואף להענישו ולקנסו, כפי שנקבע בתקנון האיגוד, שהרי כאמור החלטות איגוד מקצועי תוקפן כבית דין. העובד רשאי לפנות לוועדת ביקורת או לגוף אחר לצורך קבלת סעד משפטי, או להפסיק את חברותו באותו איגוד, שהרי איש איננו מכריחו להיות חבר באיגוד.

פרובינציה, שו"ת מהרשב"א ורבנים אחרים סי' כ; שו"ת הרמב"ן, תשובות מיוחסות סי' רפ; שו"ת הריב"ש סי' שצט; כנסת הגדולה חושן משפט סי' רלא הגהות הטור אות טו; שו"ת שאילת יעב"ץ חלק א סי' עה; שו"ת חתם סופר חושן משפט סי' קטז; שו"ת דברי חיים חלק א חושן משפט סי' כג-כד; שו"ת מהרש"ם חלק ב סי' עה, ועוד.

<sup>6</sup> הרב אברהם ישעיהו קרליץ, חזון איש, נזיקין - בבא בתרא ד, ח.

<sup>7</sup> על זכויות עובדים הגוברות על הסכמים אישיים, ובמיוחד כשמעבידים מנצלים את כוחם לרעת העובדים, ראה מאמרי בספרי: "חובת מעביד לעובד - בריאות, בטיחות ושכר", שבות יהודה וישראל, עמ' 452-474.

<sup>8</sup> הרב חיים דוד הלוי, שו"ת עשה לך רב, ו סי' עט.

<sup>9</sup> אין גוף שיכול להכריח אדם לפעול בניגוד לתורה ולהלכה. ראה מאמרי בספרי: "כשלחילל אין אמון בפקוד ובפקודה", שבות יהודה וישראל, עמ' 279-301. העקרונות המובאים שם נכונים גם כאן.

אמנם, אם נקבעה החלטה שסותרת דין תורה או הלכה, אסור לעובד להישמע לתקנה או להחלטה.<sup>10</sup> פוסקים חלקו בשאלה כיצד על עובד לנהוג עם החלטה שנוגדת את ההלכה רק לפי חלק מהפוסקים, ופוסקים אחרים סבורים שהחלטה עולה בקנה אחד עם עמדת ההלכה. דוגמה: רבנים המלמדים תורה ומקצועות קודש בבתי ספר וישיבות בעת שביתת מורים. יש הסוברים שבשום מצב אין לבטל תורה ואסור לשבות, ויש הסוברים שגם למורים במקצועות הקודש מותר לשבות. הרב שאליו פונה העובד או הפועל, צריך להכיר את כלל השאלות והמורכבות על מנת לדון האם אכן יש הצדקה לשביתה. נראה שאם אכן תקנה מסוימת של האיגוד המקצועי נראית כסותרת הלכה, גם אם היא מקובלת על חלק מהפוסקים ואיננה מוסכמת על הכול, היא גוברת ומחייבת יותר מאשר תקנה או קביעה של האיגוד. לקמן (בפרק ד) נעסוק בתקנת חכמים בהקשר זה, בה בולטת העדיפות שלכל החלטה של איגוד מקצועי יהיה אישור של גוף מבקר ומאשר - "אדם חשוב".

## 2. מטרתה וייעודה של ההתאגדות מקצועית

להחלטות שונות ומגוונות של איגודים מקצועיים יש תוקף ולגיטימיות. כך נאמר בתוספתא (בבא מציעא [ליברמן] יא, כד-כו):

ורשאין הצמרין והצבעין לומר כל מקח שיבוא לעיר, נהא כולנו שותפין בו.  
רשאין נחתומין לעשות רגיעה ביניהן (=לקבוע ימים שפלוני עובד, וחברו נרגע [נח], ולהפך).

רשאין החמרין לומר כל מי שתמות חמורו נעמיד לו חמור אחר. מתה בבוסיא (= בפשיעה) אין צריכין להעמיד לו חמור. דלא בבוסיא (= שלא בפשיעה) צריכין להעמיד לו. ואם אמר תנו לי ואני לוקח לעצמי, אין שומעין לו אלא לוקחין ונותנין לו.  
רשאין הספנין לומר כל מי שתאבד ספינתו נעמיד לו ספינה אחרת. אבדה בבוסיא אין צריכין להעמיד לו. דלא בבוסיא צריכין להעמיד לו, ואם פרש למקום שאין בני אדם פורשין, אין צריכין להעמיד לו.<sup>11</sup>

התארגנות הצבעים והצמרים מטרתה לקבוע מחיר אחיד, ומניעת תחרות ביניהם, והנחתומים תיקנו תקנות של סדרי עבודה שיאפשרו לכולם להתפרנס. ההתארגנות של החמרים והספנים, היא מעין ביטוח הדדי, למי שחמורו או ספינתו לא פעילים.

ממקור נוסף ניתן ללמוד על התארגנות של בעלי מקצועות שונים. להלן תיאור סדרי הישיבה בבית כנסת שהיה במצרים:

ולא היו יושבין מעורבבין. אלא זהבים (=צורפים בזהב) בפני עצמן, כספים (=צורפים בכסף) בפני עצמן, וגרדיים (=אורגי בדים) בפני עצמן, טרסיים (=חרשי נחושת) בפני

<sup>10</sup> ראה מאמרי בספרי: "גבולות הציות – פקודה בניגוד לתורה", שבות יהודה וישראל, עמ' 245-278. העקרונות ששם מתאימים גם לכאן.

<sup>11</sup> סמכותם העקרונית של בעלי מקצוע להתאגד ולחייב בתקנותיהם את החברים באיגוד על בסיס תוספתא זו, מוזכרת אצל פוסקים רבים: הריטב"א, בבא בתרא ט ע"א; שו"ת הרשב"א חלק ב סי' רסח; שו"ת הרשב"א חלק ג סי' קלה; הרב מנחם המאירי, בית הבחירה, בבא בתרא ח ע"ב; הרב יצחק בר ששת, שו"ת הריב"ש סי' שצט; הרב יוסף קולון, שו"ת מהר"ק סי' קפא; שולחן ערוך חושן משפט סי' רלא סעיף כח; הרב שמואל די מודינא, שו"ת מהרשד"ם, י"ד סי' פב; הרב משה פינדלינג, תחוקת העבודה, ירושלים תש"ה, עמ' סא-סד; הרב אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, ב סי' כג, ועוד. ראה גם: מאיר תמרי, "תחרות, מחירים ורווחים בעיני היהדות", ספר השנה אוניברסיטת בר-אילן, י (תשל"ב), עמ' 130-144.

עצמן,<sup>12</sup> ונפחין בפני עצמן. וכל כך למה? כדי שיהא אכסניי (=אורח, אדם זר בעל אותו מקצוע) בא וניטפל לאומנותו ומשם פרנסה יוצאה.<sup>13</sup>

נוסח דומה בגמרא:

וכשעני נכנס שם היה מכיר בעלי אומנתו ונפנה לשם, ומשם פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו.<sup>14</sup>

הישיבה ע"פ מקצועות העבודה, מובילה להיכרות טובה יותר בין כולם, לעזרה הדדית ולקליטתם ולשילובם של בעלי מקצוע דומה.

הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל (שו"ת משפטי עוזיאל כרך ד - חושן משפט סי' מב) ראה בהתארגנות של בעלי אותו מקצוע או תחום עיסוק, ייעוד רחב יותר:

רבותינו זכרונם לברכה, הכירו בתקנות ארגון בעלי אומניות או הסתדרות של פועלים ופקידים בהסתדרות כללית אחת או הסתדרויות פרופסיונאליות מקצועיות. וכך הדין נותן שלא להשאיר את הפועל יחידי בודד ויחיד, עד שיצטרך להשכיר את עצמו בעד שכר פעוט להשביע רעבונו עם משפחתו בלחם צר ומים לחץ ובדירה אפלה ושפלה, וכדי להגן על עצמו נתן לו המשפט זכות חוקית להתארגן, ולתקן תקנות מועילות לחברתו לחלוקת עבודה ישרה וצודקת בין חבריהם ולהשיג יחס מכובד ושכר הוגן לעבודתו, בכדי לפרנס את ביתו באותה רמת החיים של בני עירו. ומסתברא שבכלל זה גם ארגון שותפי לקבוע לו מוסדות תרבות להעשרת השכלתו המדעית והאומנותית וידיעתו התורנית, מוסדות רפוי והבראה לחדש כוחותיו המנוצלים מסיבת עבודה ולרפא פצעיו הנגרמים לו ממנה. ועם זה גם ליצור לו קופת חסכון לימי זקנה או פגיעת גוף. כי יום כי יעבור נחלש הפועל בכוחותיו ואינו יכול להמשיך עבודתו באותה מדה של ימי בחרותו. ומקרא מלא דבר הכתוב: "ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה ולא יעבוד עוד", כל הדברים האלה שאינם יכולים להתמלא אלא בארגון של אומנים או פועלים. ולכן נתנה תורת ישראל זכות מלאה וחוקית לארגון זה אעפ"י שיכולה להיות ממנו הפסד לבעלי הבתים.

ההתאגדות מסייעת ומעצימה את מעמדו של העובד מול מעסיקו, שמאחוריו איגוד מקצועי שמעניק לו גיבוי וסיוע מקצועי ומנוסה. לא רק זאת, ארגוני עובדים יכולים לסייע בהעשרת תרבותית, רוחנית ומקצועית לעובד, ביטוחים, קופות חיסכון, ועוד.

### 3. המכנה המקצועי המשותף של ההתאגדות

לכל התאגדות חייב להיות מכנה משותף. מגורים או עבודה במסגרת אחת, מחייבים את הפרט לקבל את הנורמות והכללים שהרוב מסכימים עליהם, ובלבד שיהיו לתועלת המסגרת. המגורים בבית משותף, בחצר משותפת, וכן במסגרת יישוב או עיר, מחייבים את המתגוררים בהם, לקבל על עצמם החלטות וקביעות שהם לטובת הכול. כך נאמר במשנה (בבא בתרא א, ה):

כופין אותו (=בן חצר) לבנות בית שער ודלת לחצר... כופין אותו (=בן העיר) לבנות לעיר חומה ודלתים ובריח.

<sup>12</sup> בית כנסת של בעלי מקצוע זה נזכר בתלמוד: "מעשה בבית הכנסת של טורסיים שהיה בירושלים" (מגילה כו ע"א).

<sup>13</sup> תוספתא סוכה [ליברמן] ד, ו.

<sup>14</sup> סוכה נא ע"ב.

אבטחת מקום מפני גנבים או אף אויבים היא צורך בסיסי, והיא משותפת לכל בני המקום, ועל כן ניתן לחייב את כל בני המקום להשתתף בהוצאות הכרוכות. רמת האבטחה משתנת מתקופה לתקופה וממקום למקום, שער ודלת או חומה דלתים ובריח, ובהתאם לכך, משתנה יכולת כפיית השותפים. כך גם באשר להתנהלותם של בני מבוי, או של בני חצר משותפת. כך נאמר בתוספתא (בבא מציעא [ליברמן] יא, טז):

כופין בני מבוי זה את זה שלא להושיב ביניהן לא חייט ולא בורסי ולא אחד מכל בעלי אומניות.

ובגמרא (בבא בתרא כא ע"א):

אחד מבני חצר שביקש לעשות רופא, אומן (=מקיז דם), וגרדי (=אורג בדים), ומלמד תינוקות - בני חצר מעכבין עליו.

בני מבוי, בני חצר ודיירי בניין, יכולים למנוע פתיחת חנות, מרפאה, וכל מסגרת שאיננה מיועדת למגורים. על דרך זו ניתן להחליט על תחומים נוספים הקשורים לתקינות המקום או על אופי החיים בו.

בני עיר יכולים לחייב זה את זה גם להקים מסגרות רוחניות בסיסיות (תוספתא בבא מציעא [ליברמן] יא, כג):

כופין בני העיר זה את זה לבנות להן בית הכנסת ולקנות להן ספר תורה ונביאים.

בכל הדוגמאות הללו - בני חצר, בני מבוי, בני עיר, יש מסגרת מהותית המחברת ביניהם, ועל כן יכולים לכפות זה את זה לעשות או להימנע מהתנהלות מסוימת. אין כל תוקף להחלטת רוב בני חצר או עיר, שאינה נוגעת למסגרת המשותפת.

כך גם באשר להתאגדות על בסיס מקצועי. המקורות עוסקים בדרך כלל בהתאגדות של בעלי מקצוע המתגוררים או עובדים באותה עיר, ותוקפן של ההחלטות וההסכמות יעילות ומחייבות את בעלי המקצוע באותה העיר בלבד בהנחה שאכן כל בעלי המקצוע הסכימו לאותה התאגדות. למשל (תוספתא בבא מציעא [ליברמן] יא, כד):

ורשאין הצמרין והצבעין לומר כל מקח שיבוא לעיר, נהא כולנו שותפין בו.

מדובר אם כן על הצמרין והצבעין שבאותה עיר, שקבעו לעצמם דרך התנהלות מחייבת. אין הם חייבים לקבל החלטות כאלה: "ורשאין הצמרין...", ולא ניתן לכפות את הצמר או הצבע שאיננו מעוניין בשותפות מקצועית זו.

ההדגשה שמדובר בהתאגדות של בעלי מקצוע באותה עיר, איננה מהותית אלא מתארת מציאות, אך היא לא מחויבת. אין הכרח להגביל את יכולת ההתאגדות של בעלי מקצוע, כשהמכנה המשותף הוא אותו איזור מגורים או מקום עבודה. מה שמאפשר לעובדים להתאגד כגוף ולחייב זה את זה, הוא מכנה משותף בעל משמעות, קשר הגיוני בין העובדים (תוספתא בבא מציעא [ליברמן] יא, כו):

רשאין הספנין לומר כל מי שתאבד ספינתו נעמיד לו ספינה אחרת. אבדה בבוסיא אין צריכין להעמיד לו. דלא בבוסיא צריכין להעמיד לו, ואם פרש למקום שאין בני אדם פורשין, אין צריכין להעמיד לו.

ייתכן שהספנים לא התאגדו על בסיס מקום ישיבתם, שהרי הם נוסעים ממקום למקום, וייתכן שההחלטות והתקנות הללו חוצות מקומות רבים. ההתאגדות יכולה להיות על בסיס מקצועי משותף - אזורי, כלל ארצי, או אף כלל עולמי, או של אנשים העובדים באותו מקום, אף שהם עובדים במקצועות שונים. למשל, התאגדות של כל העובדים במפעל - אנשי מקצוע, בעלי

תפקידים, אנשי שירותים, ועוד, שהמכנה משותף שלהם הוא מקום עבודתם באותו מפעל, קבלת משכורת מאותו מעביד, ולא המקצוע שלהם, או של עובדים במספר מפעלים הממוקמים במקומות שונים ברחבי הארץ ואולי אף בעולם, השייכים לאותה בעלות, לאותו קונצרן. באותו אופן יכולים אנשים שיש להם מכנה משותף כלשהו, במיוחד כיום כשחיי המסחר והכלכלה אינם מוגבלים ומצומצמים למקום מסוים אלא פרוסים ברחבי הארץ וברחבי העולם. מכאן, שכל התאגדות שיש בה מכנה משותף ברור, אפשרית, והיא תחייב את המאוגדים בה.

האם ייתכן שבעלי מקצוע מסוים ישתיכו לכמה איגודים מקצועיים? האם יש משמעות הלכתית לכך שבעלי מקצוע יתאגדו לפי המקצוע המשותף להם?

הרמב"ן (בבא בתרא ט ע"א) ראה ערך וחיובות רק בהתאגדות הכוללת את כל בני אותה אומנות:

דוקא דמתנו כל טבחי מתא, אי נמי כל אומני דההוא אומנות, משום דהוה להו בני העיר לגרמייהו, אבל תרי תלתא דמתנו במאי קנו.<sup>15</sup>

האם "כל האומנים" משמעו כולם ללא יוצא מן הכלל, או אף רובם ע"פ הכלל: "רובו ככולו" (נזיר מב ע"א; הוריות ג ע"ב). נראה שהכונה לאיגוד שמאגד בתוכו את רוב בעלי המקצוע בתחום, שהרי כאמור לא ניתן לכפות אף בעל מקצוע להתאגד באיגוד מקצועי. כשרוב בעלי מקצוע מסוים מתאגדים יש לכך משקל ומשמעות. הרמב"ן מתכוון לשלול התאגדות של קבוצות קטנות שיכולתם לקדם ולסייע לעובדים המאוגדים מצומצמת מאוד.<sup>16</sup> אך אם אין מדובר על התאגדות של קבוצות קטנות, אלא על שתי קבוצות גדולות שמתאגדות (ארגון המורים והסתדרות המורים; ארגון המהנדסים והסתדרות המהנדסים, וכד'), ויש סיבה משמעותית להתאגדות המפוצלת, אפשר לקיים את שתיהן גם יחד.

#### 4. אי קבלת החלטה וסיכום של הנהגת ההתאגדות

כניסה למשא ומתן על שכר ותנאי עבודה מבוסס על ההנחה שנציגי העובדים והמעסיקים יקבלו את ההסכם שייחתם לבסוף. הוא מחייב את שני הצדדים. הרב חיים דוד הלוי נשאל על ידי קבוצת עובדים במפעל פרטי, שהסכימו לעבוד בשכר נמוך מהמקובל, בתנאי עבודה קשים, ובמשך שעות רבות יותר מהמותר, בגלל המצב הקשה ששרר אז במשק, לטענתם. "אנו פוחדים להתלונן פן ואולי יפטר אותנו, וימצא פועלים אחרים שבגלל מצוקתם ימשיכו לעבוד. אנו רוצים לנצל אותו כפי שהוא מנצל אותנו, והעיקר לא לעבוד ולהתבטל בשעת העבודה. זו לא נקמה אלא גמול הוגן להתנהגותו. אם מותר לנו הדבר". הרח"ד הלוי ציין את הכתוב אצל יעקב אבינו שעבד בכל כוחו אצל לבן אף שלבן התל בו ובשכרו (רמב"ם, הל' שכירות יג, ז) "כל שכן אתם שבעל הבית אינו מרמה אתכם וכך פסק מתחילה לשלם לכם, והסכמתם וקבלתם". והוסיף שאמנם, "וחוטאים הם אותם בעלי בתים שמנצלים את הפועלים בשעת מצוקתם", אך את ההסכם יש לכבד.<sup>17</sup>

<sup>15</sup> דברים דומים כתבו: הר"ן (מובא בנימוקי יוסף בבא בתרא ו ע"ב בדפי הר"ן); מגיד משנה בדעת הרמב"ם (הל' מכירה יד, י); רמ"א בשולחן ערוך חושן משפט סי' רלא, כח.

<sup>16</sup> אמנם בשו"ת בנימין זאב, סי' רצ מדייק בלשון הרמב"ן, שלאיגוד מקצועי יש משמעות רק בתנאי שהכל ללא יוצא מן הכלל חברים בו.

<sup>17</sup> הרב חיים דוד הלוי, שו"ת מים חיים, ב, סימן פ. דברים דומים כתב גם הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, יורה דעה א סימן קלח, כשמורים לא קבלו שכר ראוי.

יוצא מכך, שהתארגנות קולקטיבית שפועלת נגד ההסכם שהושג ע"פ תנאים ידועים מראש, היא בניגוד להלכה, ועל העובדים להמשיך לעבוד כפי שסוכם, אף שהם מרגישים שקופחו, וייתכן שיש אף צדק בסיסי בטענותיהם.

לעובד מותר לחזור בו, ולהתפטר באופן אישי. "כי לי בני ישראל עבדים" (ויקרא כה, נה) - ולא עבדים לעבדים (בבא מציעא עז ע"א). פרט למצבים שבהם ייגרם הפסד למעסיק, ויש לבדוק אם מדובר בנזק הפיך או בלתי הפיך ועוד. התפטרות אישית אך המונית נראית כהתארגנות, והיא בניגוד להסכם שנחתם בין מייצגיהם של העובדים, ועל כן היא בניגוד להלכה. אם כי יהיה צורך להוכיח שאכן יש קשר בין המתפטרים. הדרך היחידה להתמודד עם מצב שבו הם אינם מרוצים ממייצגיהם היא להחליפם ולנסות לפתוח את ההסכם הקיבוצי מחדש או להמתין עד שיפוג תוקפו, או להקים איגוד חדש של אותה קבוצת עובדים שיש להם מכנה משותף. ההתאגדות יכולה להיות על בסיס מקצועי משותף, או על בסיס מקום העבודה, אותם בעלים ומנהלים המשלמים משכורת לכל התאגידים אך לא על בסיס מקצוע משותף, או על בסיס מכנה משותף אחר. יש תהליכים מקובלים המאפשרים להקים איגוד מקצועי כאמור לעיל.

## ב. חופש מהתאגדות

### 1. לא ניתן לחייב עובד להיות חבר באיגוד מקצועי

האם כל בעל מקצוע חייב להיות חבר באיגוד מקצועי? האם מעסיק או סקטור מקצועי מסוים, יכולים לחייב עובד להיות חבר באיגוד כדי לחזק את כוחם לטובת בעלי המקצוע, וכדי שהתנהלות שלא תקינה של עובד יחיד או כמה עובדים תפגע בהם ובהישגיהם?

כאמור, ההתאגדות היא רשות, היא איננה חובה: "רשאיין הצמרין... רשאיין הנחתומין... רשאיין הספנין... רשאיין החמרים" (תוספתא בבא מציעא [ליברמן] יא, כד-כו). יש בהתאגדות של בעלי מקצוע ערך תועלת ו חברתי רב, ועל פי ההלכה ניתנת להם סמכות רחבה לאכוף את החלטותיהם, אך סמכות זו מופעלת אך ורק על מי שהוא חבר באותו ארגון מקצועי:

ואין יכולין לענוש ולהפסיד על מי שלא קיבל התנאי, אלא אם כן התנה עמהם ועשו

מדעת החכם.<sup>18</sup>

הרב חיים שבתי (שו"ת תורת חיים, ג סי' קז) דן במקרה של סוחר שלא השתתף עם סוחרים אחרים, והתנהל באופן עצמאי מול השלטונות בשל עניין אישי, וגרם נזק רב לסוחרים האחרים בעיר שסיכמו ביניהם להתנהל אחרת:

הא דרשאיין בעלי אומניות לפסוק ולענוש על מי שיעבור דוקא... שיהיה בהסכמה תחלה מכל בעלי אומניות... דדוקא בתנאי כל בעלי אומניות... מה שאין כן בנדון דידן שהזקן (=הסוחר בו מדובר) לא היה עמהם בתחלה ולא ידע מה שהיו רוצים לעשות.

כך כתב גם הרב צבי הירש איזנשטט (פתחי תשובה יורה דעה סי' שסא ס"ק א):

ואף על גב דקיימא לן דבני חבורה יכולים להסיע על קיצתם, היינו על בני חבורה שלהם וברצון כולם ובהסכמת התלמיד חכם חבר עיר עמהם. אבל לעשות תקנה להוציא ממון על מי שהוא חוץ לחברה שלהם... לאו כל כמינייהו.

<sup>18</sup> רמב"ם הל' מכירה יד, יא. דברים דומים פסק בשו"ת הר"ן סי' יא. כך פסק גם בשולחן ערוך חושן משפט סי' רלא, סעיף כח. כך פסקו בעקבות שאלות מעשיות: הרב אליהו מזרחי, שו"ת הרא"ם סי' נז; הרב יוסף קארו, שו"ת אבקת רוכל סי' קפו; הרב אברהם די בוטון, שו"ת לחם רב סי' רטז; הרב רפאל ברדוגו, שו"ת משפטים ישרים, ב סי' לא.



סנקציות משפטיות חלות רק על מי שהוא חבר באיגוד. מי שחבר באיגוד, מקבל על עצמו לנהוג כפי שמוסכם ומקובל על הכול, ואם הוא חרג ונהג אחרת, אפשר להפעיל נגדו סנקציות כמו שמקובל. כך כתב הרב אליהו מזרחי, שו"ת הרא"ם סי' טז:

יש לומר דלגבי הנהו מילי דמשתתפי ומצטרפי בהו כל בני מתא או כל בעלי אומנותא ביחד, ואי יעביד חד מנייהו מלתא דלא כמנהגייהו הויא הפסדא לכל בני מתא או לכל בעלי אומנותא, כגון גבי שערים ומדות ושכר פועלים ועניני המסים והעולים דכלהו בני מתא משתתפי בהו, והפסדא דחד מנייהו הויא לכולא מתא, וכגון צרכי שיירתא שכל החמרים והספנים משתתפים בהם, וכגון מכירת הבשר לכל הטבחים, שאם ימכור האחד מהם בשר בזול או אם ישחוט שלא ביומו מגיע הזקו לכולהו טבחי, כל כי הני מילי ודכותייהו מצו בני מתא ובני אומנותא לאתנו בהדי הדדי ולאנהוגי מנהג, ואין צורך שיוקבעו מנהגם על פי חכמים ותיקין משום דהוו בהנהו מילי כמו שותפין.

לא ניתן להפעיל שום סנקציה משפטית על מי שלא חבר באיגוד ולא התחייב לאותן הסכמות. הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה חלק חו"מ א סי' נט) קבע שארגון העובדים צריך לכלול בתוכו לפחות מחצית מהעובדים השייכים לאותו מקצוע. ובכל אופן הרוב יכול לכופ על המיעוט, החברים באותו איגוד בלבד. למשל, אם רוב חברי האיגוד רוצים לפעול בדרך מסוימת והמיעוט מתנגד, בסיכומו של תהליך, המיעוט חייב לציית ולהישמע לרצון הרוב. אך אין בסמכות איגוד מקצועי שבו חברים רוב בעלי מקצוע, לכופ את המיעוט שלא התאגד איתם. האיגוד איננו דואג ובוודאי לא בצורה ישירה לאותם עובדים שלא התאגדו, וכיון שכך:

יש לומר שהוא כמו בהסכם מהיוניאן (=בארגון) שאלו שאין רוצים לא יהיו מהיוניאן (=מהארגון), ולא יהיו שייכים להם וכן מסתבר יותר, לא היה להם לכופן מצד קיום תקנתם.

היכולת להתאגד היא המלצה ואף המלצה טובה, אך לא ניתן לחייב את מי שאינו מעוניין בכך, וממילא אותם שלא מאוגדים ומאורגנים אינם מחוייבים להחלטות האיגוד המקצועי. גם הרב שלמה זלמן אויערבך (שו"ת מנחת שלמה חלק א סי' פז), פסק שלא ניתן לחייב בהחלטות את מי שלא התאגד:

אין כוחם של בעלי אומנות יפה אלא לעצמם וגם להמיעוט שלא קבלו אותם (=מבין בעלי האומנות שבאיגוד), אבל אין בכוחם להפסיד ולחייב את נותני העבודה שמעולם לא קבלו אותם עליהם.<sup>19</sup>

העולה מכך, שהמעסיקים לא מחוייבים להחלטות האיגוד המקצועי, ואם יש כמה איגודים מקצועיים לאותם בעלי מקצוע, החלטת איגוד מסוים איננה מחייבת את האיגוד האחר. כך פסק הרב שאול ישראלי:

אם קיימים כמה ארגוני פועלים אין זכות ביד חברי הארגון האחד לכופ את השביתה על חברי הארגון האחר.<sup>20</sup>

ההחלטות מחייבות רק את מי שמאוגד באותו ארגון.

## 2. כשהעובדים הלא מאוגדים גורמים נזק לעובדים המאוגדים

<sup>19</sup> תשובה זו פורסמה גם בתחומין, ה (תשמ"ה), עמ' 287-292. דברים דומים כתב הרב צבי שפיץ, מנחת צבי - הלכות שכירות פועלים, סי' י, ד.

<sup>20</sup> הרב שאול ישראלי, "על היחסים בין העובד למעביד", הרבנות והמדינה, עמ' 326-331.

ייתכן שהתנהלותו של בעל מקצוע שלא מאוגד עם האחרים, תגרום נזק ישיר או עקיף. האם אפשר יהיה לחייבו בתשלום או בפיצוי אחר?

לעיל, הובאה תשובת הרב חיים שבת שפטר מתשלום סוחר שלא היה מאוגד ומחובר עם סוחרים אחרים, והתנהל באופן עצמאי מול השלטונות בשל עניין אישי, על אף שהתנהלותו גרמה לנזק רב לסוחרים האחרים בעיר שסיכמו ביניהם להתנהל אחרת. האם הוא יהיה חייב לשלם על גרימת נזק עקיף? כתב על כך הרב חיים שבת (שו"ת תורת חיים חלק ג סי' קז):

אמנם מהצד האחר שגרם להם הזק, ומדין דינא דגרמי, ויש לו דין המזיק בידים, דכתב הרמב"ם בהלכות חובל ומזיק [פ"ח ה"א] והטור חושן משפט בסימן שעח, דמזיק ממון חבירו משלם בין במזיד בין בשוגג, יראה דגם מזה הדין עם הזקן (=הסוחר העצמאי). אפשר לתבוע בעל מקצוע שלא השתתף באיגוד בטענה שבהתנהלותו העצמאית הוא גרם נזק עקיף לבעלי המקצוע המאוגדים, רק בתנאי שיוכח שגרם לנזק ברור, אך לא בשל הערכות וספקולציות על רווחים שהיו יכולים להיות, לו התנהל אותו עובד אחרת. כאמור לעיל (פרק א), הראי"ה קוק התייחס בחיוב להתאגדות על בסיס מקצועי, וחשש שהעובדים שלא התאגדו באגודת העובדים יגרמו נזק לאחים:

בארגון הפועלים לשם שמירה ותנאי העבודה, יש משום צדק ויושר ותיקון העולם. ארגון הפועלים יכול בתור בא כח הפועלים לתבוע לדין גם את נותן העבודה וגם את הפועל הגורם לזה שעל ידי עבודה בלתי מאורגנת מביאים נזק ומפסידים ממון לפועלים. כי הפועל הבלתי מאורגן עובד בתנאים יותר גרועים, הן במחיר העבודה והן בשעות העבודה וכו', עלול לקלקל את תנאי העבודה בכלל ויש כאן דררא דממונא (=הפסד ממון) והפסק דין בזה יוצא על פי דעת תורה בהתבוננות על המצב.<sup>21</sup>

הרב קוק לא כתב כיצד יש לנהוג כלפי העובדים הלא מאורגנים אם אכן התנהלותם פגעה בעובדים המאוגדים. הוא גם לא טען שהכול חייבים להתאגד באיגוד מקצועי, אך הצביע על התועלת והיתרון שבהתארגנות. האם ניתן למנוע את ההפסד? בשולחן ערוך (חושן משפט סי' קנו סעיפים ו-ז, ובמפרשים שם) מופיעות הלכות רבות הקשורות לסמכותם של בני העיר לאכוף החלטות לטובת בני העיר ולטובת סוחר העיר, בשל הרצון לשמר חיי מסחר וכלכלה עירוניים קבועים ושוטפים, ואינטרס זה גובר על מתן אפשרות לקיים שוק פתוח וחופשי לרוכלים או לסוחרים שאינם מסוחרים הקבועים של המקום, אך לא בכל מצב. יש לקיים איזון בין טובת הסוחרים המקומיים וחיי המסחר הקבועים במקום, לבין טובת בני העיר הלקוחות:

הסוחרים שמביאים סחורתם למכור בתוך העיירות, בני העיר מעכבין עליהם מלמכור יד על יד כדרך חנונים. ואם מכרו ביום השוק בלבד, אין מונעים אותם, והוא שימכרו בשוק אבל לא יחזרו על הפתחים, אפילו ביום השוק.

הגה: יש אומרים הא דבני העיר יכולין למחות בבני עיר אחרת, היינו דוקא בדליכא פסידא (=אין הפסד) ללקוחות, שמוכרין כשאר בני העיר וגם סחורתם אינה טובה יותר משל בני העיר. אבל אם נותנין יותר בזול, או שהיא יותר טובה, שאז נהנין הלוקחין מהן, אין מוכרי הסחורות יכולים למחות (הרא"ש וטור בשם הר"י הלוי), ובלבד שיהיו הלוקחים ישראלים, אבל בשביל עובדי כוכבים הנהנים, לא (רבינו ירוחם נל"א ת"ו והמ"מ בפ"ו משכנים).

<sup>21</sup> הראי"ה קוק, מובא אצל: הרב אפרים טכורש, כתר אפרים, תל אביב תשכ"ז, עמ' רס.

וכשמביאים סחורה אחרת שאין לבני העיר, אע"פ דלא מוזלי במקח ואינה יותר טובה, אינם יכולין למחות (ב"י מדברי הפוסקים).

החלטת בני העיר נעה בין טובת כלל הסוחרים שבעיר לבין תושבי העיר הלקוחות. הרב אברהם דוד (כסף קדשים, חושן משפט סי' רלא, ס"ק כח), דן האם תקנותיהם והחלטותיהם של בעלי אומנות יעילים ומחייבים בעלי אומנות שמחוץ לעירם:

ויש להסתפק שאולי אין מועיל הסכמתם רק לגבי אומנים שבעירם ולא לגבי אומנים שחוץ לעירם, גם אם הם באים לעירם לעסוק באומנותם, כיון שיש אופנים שעל פי שורת ההלכה אין בני העיר יכולים למחות להאומנים שבאים מעיר אחרת לשם, להתעסק באומנות של בני העיר ובאופנים המבוארים בחו"מ סימן קנו, כגון שעושים המלאכה יותר כהוגן, או יותר בזול לעם בני ישראל שבעיר, יותר מהאומנים שבעיר. ומה שאומנים שבעיר יכולים לעשות הסכמה ביניהם, אולי אין לזה כח על אומנים שמחוץ לעיר גם שבאים לעסוק במלאכה בעיר.

בסיכומו של דיון, הוא לא הכריע את הספק, אם כי הוא ראה את מסגרת העיר כמסגרת מחייבת. בהמשך דבריו הוא דן ביחס לאומנים שמקום מגוריהם סמוך לעיר, האם הם נכללים בגדר אומנים שבעיר, והאם יש להכלילם במסגרת חישובי רוב ומיעוט כשמתקבלות החלטות. לדברינו, לא מקום המגורים או העבודה הוא הקובע ומאפשר את יכולת ההתאגדות, אלא המכנה המשותף המקצועי והסכמת בעלי המקצוע או העובדים להתאגד.

בהמשך הוא התלבט גם בקביעת המכנה המקצועי המשותף של בעלי מקצוע, ויכולתם לתקן תקנות שיחייבו את הכל. הוא מדגים זאת בהתאגדות של חייטים, ודן האם החלטותיהם מחייבות גם סוג אחר של חייטים ששיטת עבודתם דומה מאוד לחייטים הרגילים, ומסיים שיש לבדוק את יעילותה של התקנה על פי הטובה שתצמח מזה לכל בעלי האומנות ולתושבי העיר "נכון לחבר עיר שיפשר ביניהם באופן הנכון לפרנסת כולם". גם כאן הנחת יסוד היא שבני האומניות הללו, הסכימו להתאגד. אך מי שלא התאגד, לא מחויב לתקנות הללו.<sup>22</sup>

הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה חושן משפט, א סי' נט) כתב שאין סמכות לחברי ארגון לכופ את החלטותיהם על מיעוט, והוסיף שהרוב בכל זאת יוכלו למנוע מאותם שלא בארגון שלא להזיק ושלא לפגוע במאבקם, כמו למשל שעובדים לא מאוגדים לא יחליפו בעבודה פועלים מאורגנים ששובתים, אך לא מכוח החלטת הרוב, אלא מהטעם ש"קפסקת לחיות" (בבא בתרא כא ע"ב). הטיעון כלפי עובדים שאינם מאורגנים הוא שבמעשיהם ובהתנהלותם הם מפסיקים את החיים - פוגעים בפרנסה. טיעון זה מופיע בהקשר לתחרות מסחרית בהלכה. אמנם הטוענים כן צריכים להוכיח שזכויותיהם נפגעו, אך אם התנהלותם של המעטים שאינם חברי הארגון איננה מזיקה ואיננה פוגעת בחברים המאוגדים, הם יכולים להתנהל כהבנתם וכרצונם.

כך פסק גם הרב שלמה זלמן אויערבך (שו"ת מנחת שלמה, א סי' פז), והוא אף התיר למנוע ממורים למשל, לבוא וללמד במקום מורים ששובתים, אם שביתתם מוצדקת ומאושרת ע"י הגוף המפקח והמבקר - "אדם חשוב":

<sup>22</sup> הרב משה סופר, שו"ת חתם סופר, חושן משפט, סי' מד, טען שאף תקנה המגבילה את מספר החברים באיגוד מקצועי, ומונעת מבעלי מקצוע אחרים לסחור באזור תקפה ויעילה אם נתקנה לטובת הסוחרים, כדי שהכול יוכלו להתפרנס ולא יתמוטט המסחר בתחום מסוים, מאחר שאז הנפגעים העיקריים יהיו בני המקום. דיון זה שייך לסוגיית התערבות המנהיגות השלטונית בחיי המסחר, אך מכאן שיש משקל ומעמד להחלטות בעלי מקצוע.

אם היה נעשה בהסכמת חבר העיר היו רשאים על כל פנים לשבות וגם למנוע בחזקה על בעלי אומנות אחרים מלבוא בגבולם, כיון דכללא הוא "שאם כל בעלי אומנות הם ביחד יכולים הרוב לכוף את המיעוט" ומבואר באחרונים שיכולים גם לעכב על בני עיר אחרת. ויכולים בדין לשבות ולעכב על אחרים הבאים בגבולם, גם לאלה שמתנגדים להם ולתקנותיהם (עיי"ש בכסף הקדשים) מדין תקנת בעלי אומנות... ועכ"פ נראה דאם החשוב שבעירם מסכים עכשיו לדרישת המלמדים רשאים הם שפיר להתנהג כפי מה שתיקנו בעלי אומנות של אותה העיר שאסרו על אחרים לבוא בגבולם ולהכריח בכך את המעבידים. ואע"ג דמבואר בשו"ע יו"ד סוף סי' רמ"ה ובחור"מ קנ"ו סעיף ו' דבמלמדי תינוקות לא שייך הסגת גבול משום טעמא דיגדיל תורה ויאדיר, מכל מקום בנידון דידן שבאים ממש במקומם ללמוד עם אותם התינוקות חשיב שפיר הסגת גבול ורשאיין בדין למונעם.<sup>23</sup>

כמובן, מניעת החלפת השובתים בחזקה, אינה אלימות, אלא ע"פ דין. כך כתב הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה חלק חושן משפט א סי' נח):  
אבל ודאי לעשות דברים שלא כדיני התורה כגון להכות את אלו שיתרצו לעבוד כשהם יעשו שביטה אסור.

### 3. הנאה של עובדים לא מאוגדים מהישגי העובדים המאוגדים

כאמור, אם העובד הלא מאורגן פגע והזיק לעובדים המאורגנים, העובדים המאורגנים יכולים למנוע זאת מהם ואף לתבוע אותם על הפסדים אם אכן יוכח שהיו כאלה. לחילופין, אם לא היו כאלה, האם עובד שאיננו מאורגן יכול ליהנות מהישגי איגוד מקצועי שהוא לא חבר בו? עובד לא יכול לחייב את מעסיקו הפרטי להעניק לו הישגים שזכו בו אחרים ממעבידם, אף אם מדובר על הסכמה שבין איגוד מקצועי שבו מאוגדים עובדים רבים, לבין מעסיקים. כשם שהעובד הלא מאוגד איננו מחויב בתקנות האיגוד, כך הוא גם לא יהנה מהזכויות שהאיגוד השיג לחבריו. אמנם, אין כל מניעה שהוא יהנה בכל זאת מכך, אם סוכם מראש בינו לבין מעסיקו שתנאי העסקתו ושכרו יתנהלו לפי ההסכמים הקיבוציים. האם העובדה שרוב העובדים בסקטור זה מאוגדים באיגוד מקצועי, וכעת הם נהנים מהישגי האיגוד, (שכר, תנאי עבודה, וכד'), לא הופכת את ההישג למנהג המדינה, וממילא תחייב גם את המעסיקים להשוות את משכורתם ותנאי עבודתם של העובדים שאינם מאוגדים לאלו שהם מאוגדים?

גם כאן ניתן יהיה לראות את הסיכום כהנהגה המחייבת את מי שמאוגד אך לא את מי שלא מאוגד. המשנה דנה באופן חלוקת שכרו של אריס המקבל מבעל השדה יבול בהתאם למה שסוכם ביניהם: "כשם שחולקין בתבואה, כך חולקין בתבן ובקש" (משנה בבא מציעא ט, א). הרקע לקביעה זו, כאמור במשנה שם: "הכל כמנהג המדינה". הגמרא (בבא מציעא קג ע"ב) דנה בדברי המשנה:

<sup>23</sup> דברים דומים כתבו גם: הרב אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, ב סי' כג, סעיף ד; הרב משה פינדלינג, תחוקת העבודה, ירושלים תש"ה, עמ' סא-סד; מו"ר הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא, "בענין שביתות פועלים", מנחת אברהם, א סי' לח, עמ' שמ.

כשם שחולקין בתבואה כך חולקין בתבן ובקש. אמר רב יוסף: בבבל נהיגו דלא יהיבי תיבנא לאריסא. למאי נפקא מינה? - דאי איכא איניש דיהיב - עין יפה הוא, ולא גמרינן מינה.

על פי המשנה יש לחלק תבן וקש לפי המנהג המקובל, אך אם אין הדבר מקובל הוא איננו מחייב. גם אם מעביד נותן לעובדו יותר מהמקובל אין זה מחייב את האחרים. אך אם מנהג המקום הוא לתת תנאי תשלום טובים יותר הרי הוא מחייב את הכול. מכאן, שנוהג שקיים אצל מעבידים מסויימים איננו מחייב את האחרים.

אלא שמדברי הגמרא ניתן ללמוד שהקביעה מהו המנהג המחייב, תלויה בנורמות ובמקובל במקומות שונים: בארץ ישראל נהגו לחלוק עם האריס תבן וקש, ובבבל לא. באופן דומה ניתן להבחין בין מנהגים הנהוגים בחברות שונות, קונצרנים, רשתות, וכד' שלא על פי חלוקה גאוגרפית. עובד שלא השתתף בהתארגנות כלשהי, איננו יכול לחייב את מעבידו להשוות את תנאיו לאחרים, מה גם שהמעביד שלו לא היה חלק מההסכם הקיבוצי, ובמיוחד כשבמקום העבודה נוהגים אחרת, והדבר ידוע וברור לכול.

הרב יעקב אליעזרוב, דן בתביעה של אישה שעבדה כגננת ברשת גנים פרטית, אשר בעקבות פיטוריה תבעה ממעסיקה תשולמי פיצויים כנהוג במשק. לגננת היה ידוע מראש, שברשת זו לא משלמים כנהוג בהסכם הקיבוצי:

אילו לא נקבעו תנאים בין רשת הגנים לבין הגננת, פשוט היה שיש לילך לפי מנהג בני המדינה, דהיינו ההסכם הקיבוצי של עובדי חינוך וגננות. אך בנדון שלנו אין להתעלם מכך שברשת הגנים הנתבעת קיים מנהג ברור מזה שנים רבות, שתשלומי השכר וההטבות הסוציאליות שונות מאלו הקיימות בהסכם הקיבוצי, ובכלל זה זכויות ופיצויי פרישה. כל עובדת שנכנסת לעבוד בסקטור זה מודעת לכך באופן ברור והחלטי, והדבר הוא מנהג קבוע וברור. לכן, לא יתכן, שהגננת התובעת תהיה שונה מאלף הגננות האחרות שעובדות באותה רשת, והיא תקבל הטבות אחרות ממה שקיבלו ומקבלות חברותיה.<sup>24</sup>

בית הדין הרבני הגדול לענייני ערעורים בירושלים (בהרכב הרבנים: הרב גדליה צימבליסט, הרב זלמן נחמיה גולדברג, הרב עזרא בר שלום) אימץ את דעת היחיד בבית הדין האזורי בתל אביב ופסק כך:

כל היסוד לחייב את הנתבעת [רשת הגנים] לשלם כפי מנהג המדינה הוא משום דהוי כאילו התנו כך בפירוש, וכאילו התחייבה לשלם כפי המנהג. אולם אם ידוע שנתבעת זו יש לה מנהג אחר, השונה ממנהג המדינה, שוב אי אפשר לומר שהתחייבה כמנהג המדינה, שהרי אינה נוהגת כמנהג המדינה לגבי יתר העובדים.<sup>25</sup>

מכאן שעובד שאיננו מאוגד באיגוד מקצועי, איננו יכול לחייב את מעבידו לקבל עליו את הנוהג והסיכום שהושג בין עובדים מסוגו המאוגדים באיגוד מקצועי, ובמיוחד אם ידוע וברור לעובד שהמנהג במקום עבודתו, שונה מהנהוג או מההסכם שסוכמה בין איגוד מקצועי לבין מעסיקהם.

<sup>24</sup> הרב יעקב אליעזרוב, "מעביד החורג ממנהג המדינה", תחומין, כ (תש"ס), עמ' 72.

<sup>25</sup> שם עמ' 77. כך פסקו גם במקרים דומים: פסקי דין רבניים חלק ב עמ' 305, 308: "מעביד שאין לו חוזה עם האיגוד המקצועי אין לחייבו להעלות את המשכורת לעובדיו לפי התנאים של אותו איגוד"; הרב ישראל גרוסמן, שו"ת נצח ישראל, סי' כז אות יב; בית הדין בקרית ארבע, "פיטורים והרעת תנאיו של מורה", תחומין, י (תש"ן), עמ' 204-215; פסקי דין – ירושלים, ז (תשס"ב), עמ' ריט-רכד; פסקי דין ירושלים, ט (תשס"ה), עמ' רמח-רמט; שפרה מישלוב, "אשה עובדת בתקופת היריון ולידה – פסקי דין הלכתיים", דרישה, 2 (תשע"ז), עמ' 110-123 ועוד.

אמנם אם ההסכם הקיבוצי שסוכם ונחתם בין איגוד מקצועי לבין העובדים המאוגדים בו, הופך להיות חוק מחוקי המדינה שנועד להגן ולהבטיח את מעמדו של העובד וסדרי עבודה תקינים (תשלום שכר מינימום; פיצויי פיטורין, וכד'), אזי הכול חייבים להישמע לו - העובד והמעביד, ואין זה משנה אם מקור החוק בנוהג מוסכם בין עובדים מאוגדים ומעסיקהם.<sup>26</sup> זאת על פי הכלל ההלכתי שקבע שמואל: "דינא דמלכותא דינא" (נדרים כח ע"א; גיטין ט ע"ב), וכפי שפסקו הרמב"ם, הטור והשו"ע שהכלל "דינא דמלכותא דינא" נוהג גם בישראל.<sup>27</sup> מאז תקומת מדינת ישראל כתבו פוסקים רבים שיש לפסוק כשיטת הרמב"ם והשו"ע ש"דינא דמלכותא דינא" חל גם במדינת ישראל, וחוקיו ותקנותיו של השלטון במדינת ישראל הנחקקים בכנסת, תקפים מבחינה הלכתית.<sup>28</sup> נציין בעניין זה את דבריו של הרב שלמה גורן:

משפטי המלוכה האמורים בתורה הנוגעים לסמכות העם ולקיום המדינה, הם נחלת כל שלטון יהודי שנתמנה על דעת העם בארץ ישראל, הזוכה בכל הזכויות שהעניקה התורה למלך, פרט לזכויותיו הפרטיות של המלך עצמו. וכי כל התקנות, החוקים והצווים הנוגעים לתיקונה של המדינה וסדרי חייה, הם חובה על פי דין תורה בתוקף משפטי המלוכה הנוהגים בבני ישראל מדור דור.<sup>29</sup>

באשר לחוקים המסדירים את יחסי עובד ומעביד, פסק הרב אברהם שרמן:

הוא הדין לדיני עובד ומעביד - גם בהם חוקי המדינה שנועדו לטובת הציבור כולו ולתקנתו, יש ליתן להם את תוקף ההלכה של דינא דמלכותא, ובכללם החוק המגן על זכויותיו הכספיות ותנאיו הסוציאליים של העובד. אלה מגינים לא רק על זכויות העובד, אלא גם על המעביד ועל כל סדרי חברה מתוקנים, יחסי עבודה הוגנים, פעילות כלכלית והנהגת משק המדינה באופן רצוי.<sup>30</sup>

אשר על כן, חוק מדינה בעניין יחסי עובד - מעביד שהוא לטובת החברה ולתיקון הליכותיה, הוא תקף ומחייב את הכול, גם מי שלא חבר באיגוד מקצוע, וכן את מעסיקו. כך סיכם הרב אורי דסברג:

ויתורו של פועל אחד על זכויותיו עלול למוטט כליל את מערכת הזכויות של העובדים שאליה הגיעה החברה בישראל (וברוב העולם המערבי)... אדם הבא להתקבל לעבודה עומד בדרך כלל בעמדה נחותה הרבה יותר מאשר המעביד המקבלו לעבודה, ומשום כך ראתה החברה בישראל (קרי: הכנסת ומתקני התקנות שקיבלו את תוקפם ממנה) למנוע מעובד את האפשרות לוותר על חלק מזכויותיו.<sup>31</sup>

מכל מקום, הישג שהושג לעובדים מאוגדים ע"י נציגיהם, ואינו חוק מדינה, עומד לזכותם של העובדים המאוגדים בלבד, ולא יחול על אלה שאינם מאוגדים ומעסיקהם.

<sup>26</sup> בעניין זה עסקתי בהרחבה במאמרי (לעיל הע' 7).

<sup>27</sup> רמב"ם הל' גזלה ואבדה ה, יא; הל' מלכים ד, א (וכן רדב"ז ומגדל עז בהל' מלכים שם); פיהמ"ש נדרים פ"ג מ"ה. טור ושולחן ערוך חו"מ ס' שסט, ו.

<sup>28</sup> סיכום נרחב בסוגיה זו, ראה: פרופ' שמואל שילה, דינא דמלכותא דינא, עמ' 77-81, 99-108; פרופ' נחום רקובר, שלטון החוק בישראל, עמ' 66-68; פרופ' יעקב בלידשטיין, "מדינת ישראל בראי הפסיקה ההלכתית", דיני ישראל, יג-יד (תשמ"ז), עמ' כא-מב; הרב ישראל בן שחר והרב יאיר הס, "התוקף ההלכתי של חוקי המדינה", כתר, א (תשנ"ו), עמ' 339-385; פרופ' אליאב שוחטמן, "הכרת ההלכה בחוקי מדינת ישראל", שנתון המשפט העברי, טז-יז (תש"ן-תשנ"א), עמ' 417-500. ראה עוד בספרי: מלכות יהודה וישראל, "דינא דמלכותא דינא", עמ' 101.

<sup>29</sup> הרב שלמה גורן, "דינא דמלכותא בישראל", משנת המדינה, עמ' 82-83.

<sup>30</sup> הרב אברהם שרמן, "מנהג המדינה ביחסי עובד ומעביד", תחומין, יח (תשנ"ח), עמ' 236-447.

<sup>31</sup> הרב אורי דסברג, "ויתור עובד על זכויותיו" תחומין, כ (תש"ס), עמ' 80-83.

## ג. הכרזת שביתה ע"י התאגדות מקצועית

### 1. הזכות לשבות

השביתה היא אמצעי משמעותי ואולי המשמעותי ביותר שיש בידי עובדים, במאבקם על שיפור שכרם - אי תשלום בזמן,<sup>32</sup> אי תשלום מלא, וכד'. על תנאי עבודתם - שעות רבות מהמותר, עבודות נוספות שאינן קשורות מהותית לעבודתם הקבועה והייעודית, תקנים נוספים, סביבת עבודה בריאה, על תנאים סוציאליים, הסכמי פרישה, וכד'. מאפייני השביתה הם הפסקת עבודתם של העובדים ומניעת עובדים אחרים לעבוד במקומם. על המעסיק מופעל לחץ שהוא ביסודו כלכלי, וככל שהשביתה מתארכת הנזק גדל.

כאמור, בני עיר או בעלי מקצוע מאוגדים רשאים לתקן תקנות לטובת הכלל, גם אם יש בהן פגיעה כלכלית ביחידים: "ורשאי בני העיר להתנות על המדות ועל השערים, ועל שכר פועלים, ולהסיע על קיצתן".<sup>33</sup> יכולתם לקבוע מחירים, או להגביל את שכר הפועלים - "שאם נשכרים פועלים בג' פשיטין (=סוג מטבע) ביום, רשאים להתנות שלא ישכירום אלא בב' " (רבנו גרשום שם), משמעותה לעתים פגיעה כלכלית, במוכר שהיה יכול לקבל מחיר גבוה יותר או בעובד שהיה יכול לקבל שכר גבוה יותר. מדובר על מניעת רווח ולא בהפסד ממשי, אך בכל זאת משמעות ההחלטה היא פגיעה באחר. גם לתנאי שהתנו אותם טבחים ביניהם מתי כל אחד עובד, ואם מישהו יעבוד ביום שאינו שלו יהיה אפשר להזיק או לפגוע ברווחיו (בבא בתרא ט ע"א), יש מחיר כלכלי. בתוספתא נשנה דינו של פועל שרוצה להפסיק את עבודתו כששכרו לא משולם (בבא מציעא [ליברמן] יא, כז):

מי שהיה בלן לרבים, ספר לרבים, נחתום לרבים, שולחן לרבים, ואין שם אחר אלא הוא, והגיע שעת הרגל ומבקש לילך לתוך ביתו, יכולין לעכב על ידיו עד שיעמיד אחר תחתיו. ואם התנה עמהן בבית דין, או שעברו עליו את הדרך, הרשות בידו. בהלכה זו מדובר על בעל מקצוע יחיד בעיר, שהכול תלויים בו ועל כן אין הוא יכול לעזוב את עבודתו, אפילו על מנת לצאת לחופשת חג, עד שהוא מוצא לו מחליף. אמנם אם סיכם מראש עם מעסיקו, מתי יצא לחופש, הוא כמובן רשאי לצאת. מה כוונת התוספתא: "או שעברו עליו את הדרך"? הרב דוד פרדו (חסדי דוד על התוספתא שם) פירש:

ופירוש שעברו עליו את הדרך, היינו שעשו עמו דבר שלא כהוגן, כגון שלא היו משלמים שכרו, או דיהבי לי פחות מהראוי לו. ואפילו אמרי ליה השתא מיהא לא תיזיל ומשלמים לך פסידך, מצי למימר לא ניחא לי.

כלומר, אם שכרו של הפועל לא שולם, הוא רשאי לעזוב את עבודתו, אף שעזיבתו עלולה לגרום הפסד, מכיון שמעסיקו - בני העיר לא עמדו בהתחייבותם. אמנם, בשונה משביתה שבה הפועל מפסיק לעבוד, עד שיתמלאו דרישותיו, כאן מדובר בפועל שמפסיק את עבודתו לחלוטין, וזכותו לא להמשיך גם אם כעת, טרם עזיבתו, יתרצו מעסיקו לשלם לו את חובם. ניתן לחלק את השביתות לשלושה סוגים:

<sup>32</sup> רבים מכנים את אי מניעת תשלום בזמן כהלנת שכר. הלנת שכר מקורה בתורה: "לא תלין פעלת שכיר אתך עד בקר" (ויקרא יט, ג), ועוד. שם הכוונה אכן להלנה במובן המצומצם - הלילה שאחרי סיום העבודה, בו היה צריך לשלם לעובד. אך אי מתן שכר במשך חודשים ואף חודשים רבים איננו נקרא הלנת שכר, אלא גזל.  
<sup>33</sup> תוספתא בבא מציעא [ליברמן] יא, כג; בבא בתרא ח ע"ב.

1. שביתה שנזקיה כלכליים - כסף, תדמית, פגיעה עתידית (פועלים המשביתים מפעל, פס ייצור).
  2. שביתה שבנוסף להפסד הכלכלי יש בה גם הפסד רוחני (שביתת מורים למקצועות קודש חול; מרצים באוניברסיטה; שביתה בשירותי הדת - חברא קדישא, מקוואות, רב שאינו מורה הלכה).
  3. שביתה שבנוסף בנוסף להפסד הכלכלי, יש בה פגיעה הגובלת בפיקוח נפש (שביתה במערכת הבריאות והרפואה, משטרה, צבא, מכבי אש).
- בדברינו להלן נעסוק רק בשביתה שנזקיה כלכליים. נזקים ישירים ונזקים עקיפים ועתידיים שקשה לאמוד אותם. האם מותר להשבית מפעל, ולגרום לנזק כלכלי למעסיק? ככל שהימים חולפים, הנזק כמובן גדל. לעתים השביתה גורמת הפסד לא רק בימים שבהם המפעל לא פועל, אלא גם מעבר לכך. כשהמפעל לא יעמוד בהתחייבויותיו ללקוחות, ויפסיד עיסקאות עתידיות, מאחר שהמוניטין שלו נפגע. יתר על כן, במציאות הטכנולוגית המודרנית, נזק השביתה רחב יותר, והוא מגיע לכל האנשים והגופים אשר מספקים או מקבלים שירות מאותו מפעל. דוגמאות: שביתה של עובדי הנמלים בים ובאוויר, אי פריקה וטעינה של סחורות, משפיעים על גורמים רבים. סחורה חקלאית נרקבת, יבואנים ויצואנים מפסידים לקוחות, ועוד. חברת חשמל המשביתה את אספקת החשמל, גורמת לכך שמפעלים לא יוכלו לעבוד, ועוד. שביתה בתחבורה הציבורית, מונעת מאנשים להגיע לעבודתם, ועוד.<sup>34</sup>

## 2. שביתה הפוגעת במעסיק ובמעגלים רחבים יותר

במסכת בבא בתרא ט ע"א נאמר שבני עיר ואף בני אומנות רשאים לקבוע עונשים כספיים למי שיעבור על תקנותיהם, אולם אם באותו מקום יש אדם חשוב, אין תוקף לתקנה בלי אישורו. כך הסביר הרב יוסף חביבא (נמוקי יוסף, דף ו ע"ב בדפי הר"ף) את דברי הגמ':

<sup>34</sup> הרב כתריאל פישל טכורש, "דיני השביתות לפי ההלכה", כתר אפרים, תל אביב תשל"ז, עמ' רסג-רעא כתב שסמכות העובדים לשבות נובעת מכוחו של תנאי שבממון שבין העובדים והמעסיקים, או מכוחו של מנהג ביניהם, ומאחר שהמעסיקים עברו על התנאי, זכותם של העובדים להענישם. הוא מוסיף שההסכמים בין עובדים למעבידים תקפים ע"פ חוק המדינה, וממילא יש לראות במי שמאשר את ההסכמים הקיבוציים כאדם חשוב. כל זה מסביר את תוקפם של ההסכמים בין המעבידים והעובדים, אך עדיין לא ברור מי מוסמך לקבוע שתביעותיהם של העובדים צודקות, ושאכן המעסיקים לא עומדים בתנאים שסוכמו או ע"פ המנהג? ארגוני עובדים כמובן לא אובייקטיביים להכריע רק ע"פ ראיות עיניהם. גם הרב אליעזר וולדינברג, נשאל: "המותר להשתמש באמצעי של שביתה כדי להכריח את נותן העבודה לקיים תנאי העבודה שנעשו כבר למנהג המדינה אצל רוב נותני העבודה, כמו שמונה שעות עבודה מבלי שהפועל יהיה מחויב להזמין את נותן העבודה לדן תורה או לבוררות, והפועל רשאי לראות תביעתו זו והגנתו עליה ע"י אמצעי השביתה כעושה דין לעצמו בדבר הבטוח בהחלט בצדקתו?". תשובתו היא: "במקרים כאלו שהפועל בטוח בהחלט בצדקתו על עבירה מצד בעה"ב על תנאי העבודה שקבעו ונעשו למנהג המדינה, יכול הפועל לעשות דין לעצמו בהתאם לקנס שקבעו במקרה כזה ממוני העיר, כנפסק ברמב"ם (פ"ב מה' סנהדרין ה"ב) שיש לאדם לעשות דין לעצמו אם יש בידו כח הואיל וכדת וכהלכה הוא עושה אינו חייב לטרוח ולבוא לבית דין וכו', וכן בשו"ע חו"מ סי' ד' (שו"ת ציץ אליעזר, ב סי' כג). גם כאן לא נתברר כיצד נדע שאיגוד עובדים צודק באופן מוחלט, הלא בדרך כלל לסוגיות הנידונות בין מעסיקים ועובדים ישנן השלכות רבות ומורכבות, מעבר לקשר וליחסים שבין איגוד העובדים והמעבידים. את דברי הרב וולדינברג, יש להעמיד במקרה של עובד פרטי שברור לו שלא נהגו כלפיו כשורה וכדין, או במקרים קיצוניים כשברור לחלוטין שתביעות איגוד מקצועי צודקות ללא כל ערעור, ולאחר שנלקחו בחשבון כל הצדדים המרכיבים את הבעיה, אך אלו הם מצבים חריגים. הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, יו"ד א סי' קלח, אסר לעובד לזלזל בעבודתו (לאחר לעבודה למשל), כשלטענתו שכרו לא משולם כנדרש, גם אם טענותיו צודקות. עליו לתבוע את מעבידו, ואסור לו לעשות דין לעצמו.



הני מילי דליכא אדם חשוב, ואע"פ דאיכא פסידא לאחריני בתנאייהו ומיקרין השער מצי עבדי, אבל היכא דאיכא אדם חשוב הממונה על הציבור לאו כל כמינייהו דמתני כיון שאיכא פסידא לאחריני בתנאייהו, אבל היכא דליכא פסידא תנאייהו תנאי.<sup>35</sup>

יוצא מדבריו שבמקום שאין אדם חשוב מותר לתקן תקנה גם אם יש בה הפסד לאחרים. לא נאמר מי הם האחרים שייפגעו, ובהחלט ייתכן שמעגל המפסידים גדול ורחב, גם כאלה שלא קשורים ישירות לאותם בני עיר או אומנות שקבעו דבר מה. על כך שאל הרב יוסף בן לב (שו"ת מהר"י בן לב חלק א סי' קטו):

ואמאי יתנו להם רשות לבני אומנות אחד לתקן תקנה היכא דליכא (=היכן שאין) אדם חשוב, והלא יש לחוש שיעשו תקנה לתועלתם ולהנאתם ויזיקו לבני העיר בהסכמתם? וצריך עיון.

הרב אברהם די בוטון (שו"ת לחם רב סי' רטז) הצביע על הלגיטימיות של בעלי מקצוע להתאחד ולהתארגן, אך התנה זאת בתנאי שההתאגדות איננה גורמת נזק לאחרים:

כולם מסכימים יחד למקטון ועד גדול שלא לעשות מלאכה אלא בשכר קצוב שקוצבים הם, וכיון שהם מתאגדים לעצמם ואינם מחייבים לשום אדם על כך, למה לא יהיה בידם לעשות כן, וכי עבדים הם שלא ימשלו בעצמם לתקן הדבר הראוי להם מבלי שיחייבו לשום אדם?

עבדים משוללים בחירה ואין הם יכולים לקבוע לעצמם נהלים וסדרים. אך בעלי מלאכה הם אנשים חופשיים, ואם קבעו ביניהם כללים, הרי הם חלים, ובלבד שהם אינם מחייבים וגורמים נזק לשום אדם.

אמנם, מסתבר שסוחרים לא יתקנו תקנה שתפגע בקהל הקונים, שהרי בסופו של דבר יפגעו בעצמם. כך הסביר הרב משה בן יוסף טיראני, המב"ט (שו"ת מב"ט חלק א סי' רלז): "דכיון שהתקנה היא על עצמם ואינם יכולים להכריח את אחרים, אם ימשך היזק לבני העיר גם הם יתקנו שלא יקנו מהם, או יעמידו ויביאו להם אומנים אחרים", אך מה תהא עמדת ההלכה במקרים שהניזוקים אינם יכולים להתגונן או לנקוט באמצעים אחרים על מנת למנוע את ההיזק הצפוי להם? במציאות המודרנית התלות בשירותים חיוניים (כמו: חשמל, אמצעי שינוע ביבשה בים ובאוויר, תחבורה ועוד) גבוהה מאוד, ובדרך כלל הניזוקים לא יכולים להתאגד ולהכריז על שביתת קונים, והם אינם יכולים למצוא שירות חלופי.

לפיכך נראה, שאפשר לתקן תקנה כשאינן אדם חשוב, שעלולה לגרום נזק למי שחבר בהתאגדות כזו אחרת, אך תקנה שעלולה לפגוע במי שאינו שותף בהתאגדות אינה תקפה.

הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל (שו"ת משפטי עוזיאל, ד, חושן משפט סימן מב) התייחס בהרחבה לשביתה שגורמת נזק כלכלי, למעסיקים, למשק ולחברה כולה. בדבריו הוא השווה בין היכולת לשבות, לבין האפשרות של פועל לחזור בו מהסכמתו:

לפי שכל עבודת בנין או תעשיה, ואין צריך לומר נטיעה שלא נעשתה ולא נגמרה בזמנה, הרי היא בגדר דבר האבוד, לא רק מפני הזמן האבוד, אלא גם מפני הנזקים הנמשכים ממנה לחמרי העבודה. צא ולמד מדין חזרת הפועל בתוך זמן שכירותו. שאעפ"י שמעיקר הדין פועל יכול לחזור בו אפילו באמצע היום מדכתיב: "כי לי בני ישראל עבדים" (ויקרא

<sup>35</sup> כך פסקו ראשונים נוספים: רמב"ן, ר"ן (בבא בתרא שם), הובאו בבית יוסף (חושן משפט סי' רלא, כח); רמ"א (שם), ועוד.

כה, נה) - עבדי הם ולא עבדים לעבדים (בבא קמא קטז ע"ב; בבא מציעא י ע"א) ובכל זאת נפסקה ההלכה שאם עושים בדבר האבוד אין הפועל יכול לחזור בו (שולחן ערוך חושן משפט סי' שלג, ה). ובגדר דבר האבוד כתב הסמ"ע (שם ס"ק יח) שהוא צורך שעה ויתקלקל אם לא יגמר מלאכתו מיד. אבל הבית יוסף, ורמ"א בהג"ה (שם) פסקו שכל שאין בעל הבית יכול לעשות אותה מלאכה בעצמו נקרא דבר האבוד, והיינו משום שכל הפסקה בעבודה גורמת הפסדים לחומרי העבודה. והש"ך (שם ס"ק כג) מסיק דהכל לפי ראות עיני הדיין. ולפי תנאי העבודה בזמננו ברור לי הדבר שכל דחוי של עבודה בחקלאות או בתעשייה ובנין גורם הפסדים גדולים שאינם מתמלאים בזמן אחר... מכל זה מתברר שהשביתה או ההשבתה כשהיא לעצמה אינה רצויה ויש שהיא מחייבת הפועל או את בעל הבית בהפסדים הנגרמים מסיבתה מדין גורם בנזקים.<sup>36</sup>

פועל יכול אמנם לחזור בו ולהפסיק עבודתו אפילו בחצי היום. ואילו בשביתה הפועלים אינם מעוניינים בהפסקת עבודתם, אלא שהם דורשים להיטיב עמם, ומעת שהם יגיעו להסכמה עם המעבידים הם יחזרו לעבודתם. נמצא שבין המעביד לעובד קיים גם בזמן שביתה, יחסי שוכר – משכיר, או עובד – מעביד, וכיוון שכך מחובתו להמשיך לעבוד כפי שסוכם עימו: "כל כמה דלא הדר ביה - כיד בעל הבית הוא" (בבא מציעא י ע"א). אך גם הרב בצמ"ח עוזיאל הסכים שאם כתוצאה מהשביתה נגרמים הפסדים רחבים יותר, יש מקום לחייב השובתים בנזקים משום דין גרמא.

דייני בית הדין הרבני בתל אביב, הרב שלמה טנא, הרב יצחק נשר, והרב אריה הורביץ (פסקי דין רבניים, ח, עמ' 160) יצאו נגד שביתות שפוגעות בציבור שלא יכול להתגונן:

קשה לראות שבגלל חישובים פעוטים בלתי מוצדקים, משביתים מפעלים חיוניים. ודווקא בעונה בוערת שיש צורך דחוף לייבא או לייצא, מרחפת על המפעל סכנה של שביתה, ומעמידים את כל הציבור בפני עובדה של אפס מעשה ותלויים בחסדם של אחרים וצועקים ואינם נענים. וכבר צויין לא פעם כי בין הארצות אנו עומדים בתחתית הסולם בשביתות. מצב כזה ביחסי העבודה ובמיוחד במצבנו הנוכחי, זה חטא בלתי נסלח, וכבר קרה ששביתה במפעל מסויים נמשכה זמן רב עד שהמכונות של המפעל העלו חלודה. מעל כל ספק שהחלודה מתפשטת ועוברת לכל אזרח ופוגעת בו קשות". הנזק הוא גדול מאוד, הרבה מעבר לדרישות העובדים מהמעסיק.<sup>37</sup>

כך פסק גם הרב שאול ישראלי ("על היחסים בין העובד למעביד", הרבנות והמדינה, עמ' 326-331): יש מקום לשביתה ע"פ ההלכה, הרי זה על כל פנים בתנאי שלא יגרום באופן ישר נזק לאותו מפעל ואותה עבודה שוטפת שהוא עוסק בה. אמנם שביתה הגורמת הפסדים יש לה אפקט הרבה יותר חזק ומהווה גורם לחץ ביותר כלפי נותן העבודה לקבל התנאים שמכתיבי מולו, אולם ניצול מומנט זה דהיינו לחץ באמצעות גרימת נזקים, הוא בניגוד לדעת התורה.

<sup>36</sup> על עמדת מערכת המשפט הכללית בעניין ראה: פרופ' רות בן ישראל, "אחריות בשל נזקים שנגרמו בשביתה", עיוני משפט, יד (1989), עמ' 149-171; פרופ' נילי כהן, "נזקי שביתה: הרשלנות הזדונית, הנזק הכלכלי וגרם הפרת חוזה", שם, עמ' 173-192.

<sup>37</sup> סיכום פס"ד זה: הרב דב כ"ץ, "פסיקת בתי הדין הרבניים והחוקים", עמ' 66-69.

על הדרך המועדפת, שתאפשר לשבות גם אם ייגרמו נזקים במעגלים רחבים יותר, לא רק למעסיק, השיב הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל (שם):

ואם תשאלוני: אם נטול מהפועל את הנשק היחידי שלו, השביתה, במה יוכל הפועל להגן על עצמו נגד נצול כוחותיו ומזמנו על ידי בעל הבית שאינו הגון? אשיב לכם שתי תשובות: א. במשפט, משפט צודק שיסודו הוא "למען תלך בדרך טובים וארחות צדיקים תשמור (משלי ב, כ). ב. בכח ארגון הפועלים.

הרב עוזיאל הציע לתבוע את המעסיקים לדין, בהנחה ששם יחייבו את המעסיקים לשלם את שנדרש, אם אכן התביעות צודקות. דרך זו היא יעילה וטובה אך לעתים יכול לעבור זמן רב עד שבית הדין יתפנה לדון בעניין, ובינתיים הפגיעה בעובדים עלולה להתגבר. ההצעה השנייה היא מאבק באמצעות ארגון הפועלים, אלא שאם הארגון יבקש להשבית, יהיה צורך לקבל את האישור של אדם חשוב. כך הסביר שם הרב עוזיאל:

נתנה תורת ישראל זכות מלאה וחוקית לארגון זה (=ארגון הפועלים) אעפ"י שיכולה להיות ממנו הפסד לבעלי הבתים (עיין נמוקי יוסף בבא בתרא שם). אולם אין הדברים הללו אמורים אלא בדליכא אדם חשוב, זאת אומרת מנהיג ושופט הקהילה. אבל כשיש אדם חשוב בעיר דרושה הסכמתו לתקנות אלה, כדי לתת להן החוקיות הדרושה.

לפי הרב עוזיאל, שביתה גם אם היא גורמת הפסד לאחרים היא חוקית ולגיטימית. הוא איננו מבהיר את כוונתו במילים: "הפסד לבעלי הבתים". האם כוונתו רק למעסיקים או גם למעגלים רחבים יותר. גם במציאות כלכלית חברתית, פחות מפותחת מאשר היום, שביתה בוודאי גרמה נזק לא רק למעביד, אלא גם לאחרים הקשורים עמו. קשה מאוד לצמצם את הפגיעה רק במעביד, ועם זאת אם אין "אדם חשוב" במקום הדבר תקף. אמנם, כשיש הסכמה של הגוף "אדם חשוב" לעצם השביתה, לאחר שהגוף "אדם חשוב" ניסה לתווך ולפשר בין הצדדים, אזי בוודאי שהשביתה לגיטימית. אמנם שביתה פראית ללא הסכמה של האיגוד המקצועי אינה חוקית ואסורה על פי דין.<sup>38</sup>

גם הרב שלמה זלמן אויערבך (שו"ת מנחת שלמה א' סי' פז), פסק שלא מספיקה תקנת ראשי האיגוד המקצועי להשבית, מפני שהם רואים רק את האינטרסים שלהם ולא את התמונה הכוללת, אלא אם כן יש לתקנתם הסכמה של הגוף "אדם חשוב":

התקנות שארגוני הפועלים והפקידים קובעים לעצמם ולתועלתם אין זה שייך כלל לתקנת הצבור ובני העיר, כיון שרק טובת עצמם הם דורשים ולא טובתם של כל בני העיר. ולכן פשוט הוא דלכל היותר יש לחשוב מנהיגיהם ותקנותיהם כתקנה של בעלי אומנות... אין כוחם של בעלי אומנות יפה אלא לעצמם וגם להמיעוט שלא קבלו אותם, אבל אין בכוחם להפסיד ולחייב את נותני העבודה, שמעולם לא קבלו אותם עליהם. אלא שאף על פי כן אם היה נעשה בהסכמת חבר העיר היו רשאים על כל פנים לשבות וגם למנוע בחזקה על בעלי אומנות אחרים מלבוא בגבולם כיון דכללא הוא "שאם כל בעלי אומנות הם ביחד יכולים הרוב לכופ את המיעוט" ומבואר באחרונים שיכולים גם לעכב על בני עיר אחרת. ייתכן שהגוף האובייקטיבי - בית הדין ("אדם חשוב"), יסכים ויאשר שביתה גם אם השפעתה רחבים והנזקים שהיא גורמת רבים, אך החלטת האיגוד המקצועי לבדו איננה מספקת.

<sup>38</sup> הרב שאול ישראלי, הרבנות והמדינה, עמ' 330.

לעומת זאת לדעת הרב צבי שפיץ (מנחת צבי, הלכות שכירות פועלים, סי' י, ה-ו), מכיוון שמקובל כיום בארץ ובעולם שעובדים שובתים כשיש סכסוך עבודה, יש להניח שהמעסיק קיבל את העובדים על דעת כן, ולכן מותר להם לשובת גם אם ייגרם נזק למעביד. אמנם במקום שבו אין בהסכם העבודה סעיף המתיר לשובת, אזי אין רשות לעובדים לשובת, והמעביד רשאי לפטרם. הוא לא מתייחס לשאלה האם מותר לשובת כשנגרם נזק גם במעגלים רחבים יותר, כדרכן של שביתות כיום.

מכל מקום, התמונה העולה מרוב הפוסקים היא שאיגוד מקצועי אינו מוסמך להכריז על שביתה שתוצאתה פגיעה כלכלית במעביד ובמעגלים נוספים, אלא אם כן יש לשביתה תוקף ואישור מגוף אובייקטיבי ("אדם חשוב") - בית דין או בורר מוסכם.

### סיכום

1. זכותם הבסיסית של עובדים שיש להם מכנה משותף, להתאגד ולהתארגן כגוף אחד, על מנת לשמר, לדאוג ולהשיג הישגים לטובתם של העובדים: שכר, תנאי עבודה ופרישה, ביטוחים, וכד'.
2. סמכות החברים באיגוד המקצועי לכופף זה את זה בהתאם לכללים שהם קבעו ביניהם, והרוב יכול לכפות את מיעוט החברים באיגוד, גם אם כרוכה בכך הוצאה כספית. יש להם סמכות אף להעניש ולקנוס את מי שעובר או לא מקיים את דין הרוב.
3. בין המתאגדים חייב להיות מכנה משותף משמעותי - מקצוע דומה, אותו מקום עבודה, וכד'.
4. התאגדות מקצועית מומלצת וחיובית, אך לא ניתן לחייב עובד להיות חבר באיגוד מקצועי. מאידך, ביכולתם של בעלי המקצוע המאוגדים למנוע מאותם שלא התאגדו לפגוע בהם להשיג הישגים, ואף לתובעם אם הם גרמו להם נזק מוכח וממשי.
5. מי שאינו חבר באיגוד מקצועי יכול ליהנות מהישגיהם בהסכמת מעבידו, אך אין הוא יכול לחייב את מעבידו בכך, אלא אם כן ההישג חוקק בחוקי המדינה.
6. מקובל שעובדים המאוגדים באיגוד מקצועי שובתים כשיש אי הסכמה ביניהם ובין מעבידיהם. שביתה שיש בה הפסד כלכלי לאחרים אסורה אלא אם כן יש לה אישור ע"י גופים אובייקטיביים המאשרים את הדבר - בית דין או במסגרת בוררות מוסכמת.

